

NUTQDA QO‘LLANADIGAN PARAZIT SO‘ZLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH

A. M. Shofqorov

Chirchiq davlat pedagogika instituti dotsenti

N. S. Yo‘ldosheva

Chirchiq davlat pedagogika instituti talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada muloqot jarayonida vujudga keladigan kamchilik - parazit so‘zlarning qo‘llanishi, ularning nutqqa salbiy ta‘siri hamda bunday so‘zlarni nutqda qo‘llamaslik yuzasidan tegishli tavsiya va ma‘lumotlar beriladi.

Kalit so‘zlar: til, nutq, leksika, til me‘yori, parazit so‘zlar, vulgarizm, varvarizm, tashbeh, iboralar, tasviriy ifoda.

PARASITIC WORDS USED IN SPEECH AND THEIR ELIMINATION

ABSTRACT

This article provides advice and information on the use of parasitic words, their negative impact on speech, and the non-use of such words in speech.

Keywords: language, speech, lexicon, norm of language, parasitic words, vulgarism, barbarism, allegory, expressions, figurative expression.

“Har birimiz davlat tiliga bo‘lgan e‘tiborni mustaqillikka bo‘lgan e‘tibor deb, davlat tiliga ehtirom va sadoqatni, ona-Vatanga ehtirom va sadoqat deb bilishimiz, shunday qarashni hayotimiz qoidasiga aylantirishimiz kerak”.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev

KIRISH

Insonning ma‘naviy kamolotga erishuvida, jamiyatning ma‘naviy rivojida ona tilining o‘rni beqiyosdir. Til milliy ma‘naviyat va ma‘rifat o‘chog‘i hisoblanadi. Zero, hadisi shariflarda ham “Kishining zeb-u ziynati, go‘zalligi uning tilidandir”, deya ta‘kidlanadi. Qadim-qadim zamonlardan buyon har bir millat o‘z tiliga buyuk hurmat bilan qarab kelgan. Chunku

til - millat degan birlikning tamal toshi hisoblanadi. Agar u yo‘qotilsa, millat ham yo‘qlikka mahkumdir.

Shuning uchun ham hozirgi kunda mamlakatimizda ma’naviyat sohasiga, ayniqsa, tilga hurmat, e’tibor, uning mavqeyini ko‘tarish borasida bir qancha islohotlar amalga oshirib kelinmoqda. Bu borada bir qancha qonunlar, qarorlar qabul qilingan. Millatning rivoji, ona tiliga hurmat va sadoqat ruhini xalqimizga singdirish maqsadida targ‘ibot-tashviqot ishlari ham olib borilyapti. Albatta bulaning barchasi xalqimiz savodxonligini oshirish, ona tiliga nisbatan hurmat hissini uyg‘otish uchun qilinayotgan sa’y-harakatlardir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Insonning ichki kechinmalari, o‘ylari, g‘oyalari, his-tuyg‘ulari uning milliy tili – nutqi yordamida yuzaga chiqadi. Nutqning aniq, qisqa va tushunarli bo‘lishi nutqni ifoda qilish jarayonida shakllangan so‘zlashish ko‘nikmalariga bog‘liqdir. Tasviriy vositalar, maqollar, tashbehlar, iboralar kabi nutqni bezovchi vositalar bilan birga nutqqa salbiy ta’sir etuvchi omillar ham mavjud. Bular: mahalliy dielekt va shevalarga xos so‘zlar, o‘rinsiz qo‘llangan chet so‘z va so‘z birikmalari, jargonlar, vulgarizmlar, varvarizmlar, nutqda ortiqcha takrorlanadigan parazit so‘zlar.

Ushbu maqolada nutqqa salbiy ta’sir etuvchi parazit so‘zlar haqida fikr yuritimiz. Xo‘sh, parazit so‘zlar nima? Parazit so‘zlar inson leksikasida muqim o‘rnashib olgan va u tomonidan jummalarni bog‘lash uchun tez-tez ishlatiladigan so‘zlardir. Parazit so‘zlar adabiy tilga begona hisoblanadi. Nutqimizda ishtirok etayotgan parazit so‘zlar so‘zlashuv chog‘ida tinglovchiga nutqni to‘g‘ri bayon etishiga qarshilik qiladi va muloqot jarayonida har ikkala suhbatdoshning vaqtini o‘g‘rilaydi. Ular vaqtimizni o‘g‘rilabgina qolmay balki nutqimizning suhbatdoshga yetib borishiga to‘sqinlik qiladi. Ko‘pincha odamlar muloqot jarayonida o‘zlari anglamagan holda nutqi uchun zarur bo‘lgan so‘zni topa olmasligi natijasida “haligi”, “anaqa”, “nimayidi”, “anovi”, “xo‘sh”, “demak”, “masalan” kabi tez-tez takrorlanuvchi so‘zlardan foydalanadi. So‘zlovchi tomonidan o‘z nutqiga kiritilgan bunday ma’nosiz va ortiqcha so‘zlarni tinglash nafaqat qiyin, balki zerikarli hamdir.

Parazit so‘zlar inson nutqida turli sabablarga ko‘ra paydo bo‘ladi:

- lug‘at boyligining cheklanganligi. Uning yetishmasligi natijasida fikrni ifoda etish uchun keraksiz so‘zlardan foydalanishga majbur etadi;

- fikrni jamlash qobiliyatining pastligi. Buning natijasida so‘zlovchi ongidagi fikrni tezroq ifodalashga harakat qiladi va bunda tezlikning pastligi so‘zlovchida kerakli so‘zlarni qo‘llay

olishda pand beradi. Bu vaziyatda soʻzlovchi parazit soʻzlardan foydalanishga majbur boʻladi;

- dangasalik. Yaʼni nutq madaniyatini egallashni xohlamaslik;

- nutqda parazit soʻzlardan ataylab foydalanish. Bunda soʻzlovchi aloqa uslubining goʻyoki zamonaviy usulidan foydalanayotgandek tutadi oʻzini.

Shuningdek, parazit soʻzlar qattiq charchoq, hayajon va stress paytlari ham yuzaga keladi. Bu vaziyatda soʻzlovchi oʻz fikrlarini toʻplash uchun biroz vaqt kerak boʻladi. Vaqt yoʻqligi tufayli u birinchi boʻlib ongda paydo boʻlgan fikrni qoʻllaydi. Kelajakda esa bu doimiy holatga oʻtishi mumkin.

Parazit soʻzlar insonlarda oʻziga xos muloqot shaklini hosil qiladi. Buni koʻpgina odamlar muloqot jarayonida oʻz suhbatdoshiga bildirib qoʻyadi. Baʼzan uning mana shu kamchiligi unga beriluvchi taʼrif sifatida taʼkidlanadi. Xususan, bunday holatlar badiiy asarlar va filmlarda ham aks etadi.

Badiiy asarlarda parazit soʻzlardan foydalangan holda muallif asar qahramonining oʻziga xos xarakterini ochib beradi. Masalan, Abdulla Qodiriyning “Oʻtkan kunlar” romanida asar qahramoni tilidan bayon qilinuvchi “habba, habba” deya takrorlanuvchi soʻzni keltirish mumkin.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Mutaxassislarning fikricha, odam oʻylagan narsasining toʻqson foizidan kamini nutqida ifodalay oladi. Qolganlari esa uning tana harakati, imo-ishoralari va soʻz parazitlari orqali namoyon boʻladi. Bularning barchasi soʻzlovchining oʻziga xos xususiyati va xarakteri haqida tinglovchida birinchi taassurotni paydo qiladi. Oʻz nutqida parazit soʻzlarni tez-tez qoʻllaydigan odam: suhbatdoshini tez-tez bezovta qiladi; oʻzini ishonchsiz inson sifatida tasavvur uygʻotadi, nutqida koʻpincha chalkashib ketadi;

Shunday ekan insonlar oʻzlarida uchraydigan bunday kamchilikni bartaraf etish lozim. Avvalo, inson lugʻat boyligi koʻp boʻlish kerak. Agar nutqi ravon boʻlsa, yuqorida aytilgandek ushbu parazit soʻzlarga ehtiyoj qolmaydi. Nutqimizdagi parazit soʻzlarni yoʻqotish uchun avvalo soʻzlovchi ortiqcha soʻzlardan foydalanayotganini bilib olishi kerak. Bu borada suhbatdosh fikri va munosabati foyda beradi. Suhbatdosh insonning nutqini diqqat bilan tinglab, uning ortiqcha takrorlanuvchi soʻzlardan foydalanayotganligini aytishi va bunday soʻzlardan foydalanmaslikka undashi kerak.

Inson nutqi goʻzalligini buzuvchi omillar: parazit soʻzlar, vulgarizm, varvarizm, dialekt va shevalar. Inson nutqida bunday

soʻzlardan kamroq foydalanishi, nutq uchun zarur soʻzlardan foydalana olishlari kerak boʻladi. Buning uchun koʻproq badiiy asar oʻqishi, soʻz boyligi ortishi kerak boʻladi.

XULOSA

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Oʻzbek tiliga Davlat tili maqomi berilganining 30 yilligi munosabati bilan soʻzlagan nutqida “Oʻzbek tili turkiy tillar oilasiga mansub eng yirik tillardan biri. Bu tilda dunyo miqyosida 50 mlnga yaqin odam soʻzlashadi. Mustabid tuzumda esa tilimizni yoʻqotishga koʻpgina urinishlar boʻlgan edi. Lekin xalqimiz oʻz ona tilini – milliy gʻururini saqlab qoldi”, deya taʼkidlab oʻtganlar. Shunday ekan, ota-bobolarimiz irodasini amalga oshirgan holda oʻz ona tilimiz bor goʻzalligi, latofati, sermazmunligini yoʻqotmagan holda oʻz tilimizga hurmatni har bir soʻzimizda namoyon etishimiz hamda farzandlarimizga ham singdirib borishimiz, ularni millat, vatanga sadoqat, ona tiliga chuqur hurmat va ehtirom ruhida tarbiyalashimiz kerak.

REFERENCES

1. Abdulhakimova O. Badiiy til va tasvir. T.:Akademnashr, 2014.
2. Islamov Oʻ. Alisher Navoiy asarlarida nutq madaniyati talqini. T.: 2011.
3. Jumaniyozov R. Nutqiy mahorat. T.: Adolat, 2005.
4. Jumaxoʻja N. Istiqlol va ona tilimiz. T.: 1998.
5. Lutfullayeva D., Saparniyozova M., Hozirgi oʻzbek adabiy tili fanidan laboratoriya ishlari. T.: 2016.
6. Mahmudov N. Til. T.: 1998.
7. Mahmudov N. Oʻqituvchi nutqi madaniyati. T.: 2007.
8. Neʼmatov H., Bozorov O. Til va nutq. Toshkent, “Oʻqituvchi” 1993.
9. Nurmonov A., Sobirov A., Yusupova Sh. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. T.: 2002.
10. Rasulov R., Moʻydinov Q. Oʻqituvchi nutqi madaniyati va notiqlik sanʼati. T.: 2020.
11. Rahmatullayev Sh. Oʻzbek tilining yangi alifbosi va imlosi. T.: 1999.